

Чолій Оксана Іванівна,

*аспірант кафедри музичної україністики
та народно-інструментального мистецтва
Навчально-наукового інституту мистецтв
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
orcid.org/0000-0002-4918-6016
oksana.holyi@gmail.com*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МОНУМЕНТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА 1960–1980 РОКІВ

Дослідження присвячене культурологічному аспекту становлення нового монументального мистецтва Івано-Франківська у період 1960–1980 років. Саме в цей період на монументальне мистецтво Івано-Франківська впливала низка факторів, зокрема поширення функціоналізму (здебільшого втілений у програмі Баухаузу), розвиток інфраструктури міст, затребуваність змін устрою життя, що зумовлена політичною ідеологією. Архітектура стала найбільш виразним показником масштабної перебудови, внаслідок чого в місті Івано-Франківську були започатковані тенденції до спорудження великих об'єктів із суспільно-громадським призначенням. Такий радикальний підхід передбачав нищення духовної складової частини життя місцевого населення. Так, було зруйновано єврейське кладовище неподалік центральної частини міста, закрито храми. Відбулось переосмислення життєвих цінностей, традицій, форм суспільного укладу і навіть перейменування міста Станіславів (попередня назва до 1962 р.) на Івано-Франківськ (в честь Івана Франка). Означений період є суперечливою формою наві'язаної політичної демагогії і водночас становлення нової стилістичної системи монументального мистецтва.

На сьогодні залишаються актуальними питання не до кінця розкритого формування прикметних ознак архітектури, скульптури та графіті в середовищі Івано-Франківська, що стали своєрідними засобами поєднання між маніпуляціями тодішнього керівництва та художниками. Хоча згідно з розробленими генеральними планами монументальне мистецтво, зокрема архітектура, змінилось докорінно, але завдяки місцевим митцям воно набуло особливого колориту у формах оздоблення. Досі на будівлях нашого міста є збережені масштабні графічні та мозаїчні панно, які наповнені гуцульською тематикою та прикметними ознаками української культури. Художники гармонією великих стилізованих зображень декорували площини фасадів і тематично підкреслювали значення споруд. Цінність творчого потенціалу івано-франківських митців на початку 1960 років оцінена не до кінця, адже їхня творчість є самобутнім явищем на теренах Прикарпаття та й України загалом. Автор розглядає період 1960–1980 років у контексті цілісного охоплення історичних, політичних та мистецьких змін у Івано-Франківську.

Ключові слова: культура, історія, ідеологія, трансформація, стиль, монументальне мистецтво, архітектура.

Choliy Oksana,

*Postgraduate Student at the
Department of Ukrainian Music
Studies and Folk Instrumental Art,
Educational-Scientific Institute of Art
of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
<https://orcid.org/0000-0002-4918-6016>
oksana.holyi@gmail.com*

SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF MONUMENTAL ART IN THE CITY OF IVANO-FRANKIVSK IN THE 1960S–1980S

The study is devoted to the cultural aspect of the development of new monumental art in Ivano-Frankivsk in the period 1960–1980. It was during this period that the monumental art of Ivano-Frankivsk was influenced by

a number of factors, namely the spread of functionalism (mainly embodied in the Bauhaus program), the development of urban infrastructure, and the demand for changes in the way of life caused by political ideology. Architecture became the most expressive indicator of large-scale reconstruction, as a result of which trends were initiated in the city of Ivano-Frankivsk towards the construction of large objects with a social purpose. Such a radical approach involved the destruction of the spiritual component of the life of the local population, thus the Jewish cemetery near the central part of the city was destroyed, and churches were closed. There was a rethinking of life values, traditions, forms of social structure and even renaming the city of Stanislaviv (previous name until 1962) to Ivano-Frankivsk (in honor of Ivan Franko). The specified period is a controversial form of imposed political demagoguery and at the same time the formation of a new stylistic system of monumental art.

To this day, the issues of the not fully revealed formation of distinctive features of architecture, sculpture and graffiti in the environment of Ivano-Frankivsk, which have become a kind of polemic between the manipulations of the then leadership and artists, remain relevant. Although, according to the developed general plans, monumental art, in particular architecture, has changed fundamentally, but thanks to local artists, it has acquired a special color in the forms of decoration. Until now, the buildings of our city have preserved large-scale graphic and mosaic panels, which are filled with Hutsul themes and characteristic features of Ukrainian culture. Artists decorated the planes of the facades with the harmony of large stylized images and thematically emphasized the significance of the buildings. The value of the creative potential of Ivano-Frankivsk artists in the early 1960s has not been fully appreciated, because their creativity is a phenomenon in the territories of Carpathian region and Ukraine in general. The author examines the period 1960–1980 in the context of a holistic coverage of historical, political and artistic changes in Ivano-Frankivsk.

Key words: culture, history, ideology, transformation, style, monumental art, architecture.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкрити значення соціально-політичних чинників впливу на формування культурної ситуації в місті Івано-Франківську у період 1960–1980-х років допомогла праця Н.Ю. Макаренко. Дослідження архітектури як одного з видів монументального мистецтва, що активно розвивається та має свої стилеві ознаки, є чи не самим основним у з'ясуванні ідеологічних змін другої половини ХХ ст. Слід зазначити, що дослідженням архітектури міста Івано-Франківська займається чимало авторів, серед них – Р.П. Гончарик. Автор присвячує дослідженню архітектурного планування Івано-Франківська дві статті. В одній він розглядає період 1944–1989 років, який найбільш широко охоплює наукове коло проблем (Гончарик, 2022, с. 169–178). Нашу увагу привертає ще одна праця цього ж автора, спрямована на висвітлення загальних особливостей радянської архітектури, зокрема її позитивних на негативних сторін, впливу політики партії на урбанізацію та розширення території міста в контексті стильових орієнтирів західного функціоналізму (Гончарик, 2017, с. 249–264). Дослідник окреслює питання проектування та будівництва відомих архітектурних споруд міста Івано-Франківська 1960–1990-х років. Оскільки тема дослідження торкається періоду історичних змін в місті Івано-Франківську другої половини ХХ століття, то для повного

розгляду питання ідеології радянського періоду було залучено дослідження Д.В. Архирейського. Автор прослідковує теорію модернізації і пояснює сутність історичного переходу від традиційного суспільства до індустріального на прикладі західних демократій, порівнюючи його з моделлю радянської модернізації як окремого явища (Архирейський, 2020, с. 250–256).

Процеси індустріалізації міста, що вплинули на формування нової архітектурної концепції 1960–1970 років, змінили формотворчі пріоритети у тектоніці. Це призвело до поширення у Івано-Франківську стилістичних ознак європейського функціоналізму як основи, що набула етнічних ознак завдяки архітекторам філії проектного інституту «Дніпромiсто» І. Боднарука, І. Гринiва, В. Лукомського. Видозміна архітектурного середовища зазначеного періоду вплинула на культурне життя мешканців міста, означила новий напрямок функціонування громадських споруд. Про творчість Івано-Франківських архітекторів дізнаємось зі статті В.А. Шпільчака, Л.М. Яреми, в якій автори розкривають біографічні дані архітекторів та наводять конкретні приклади відомих проектів, реалізованих не тільки в місті Івано-Франківську, а й на Прикарпатті загалом (Шпільчак, 2010, с. 63–70). Увага дослідників присвячена розкриттю питання появи у місті Івано-Франківську архітектурних об'єктів

у стилі функціоналізм як своєрідної реалізації концепції художньо-проектної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Трансформація культурного середовища міста Івано-Франківська відбувалась в історичних етапах змін суспільно-політичного життя та мистецьких орієнтирів. Доба 1960 років – кінця ХХ століття в українській культурі стала перехідним періодом між соціалізмом та становленням незалежності України. Процеси, що відбувались у політичному житті країни, позначились на формуванні стратегії «етносоціальних змін, які мали місце в Україні у 1960–1980-х рр. Серед них – міграція, урбанізація, індустріалізація» (Макаренко, 2018, с. 105).

Вплив радянської етнополітики був спрямований на нівелювання національних особливостей регіонів, які вирізнялися самобутньою культурою, мовою, звичаями тощо. Про це у своїй праці зазначає Н.Ю. Макаренко. Тому на західноукраїнських землях стала очевидною реорганізація культурного життя міст, містечок та селищ, зокрема в Івано-Франківську як у великому обласному центрі зміцнилась позиція так званої братерської дружби між народами. Першим чинником, що вплинув на свідоме нищення національної ідентичності місцевого населення, була міграція – сплановане переміщення народів для посилення впливу на свободу і волевиявлення українців. Другим чинником, який змінив соціально-культурний устрій життя як в Івано-Франківську, так і на всій території тодішніх українських земель загалом, була урбанізація. Тобто визначилась роль самого міста як центру, де радянські керівники ідеологічно спрямовували розвиток тодішнього суспільства. Зокрема, гостро постало мовне питання, яке було однією з важливих складових частин української культури. Саме з 1654 р. мовна політика мала характер боротьби усього російського з проукраїнським (Савойська, 2020, с. 94). Сформована на той час самобутня українська ідентичність становила загрозу, адже багата культурна традиція, в якій розвивались практично усі види мистецтва, була не вигідною політиці партії, бо вона містила прояви міщанства та суперечила ідеології соціалізму.

За таких умов було важко зберегти власне творче бачення митцям, які працювали у сфері монументального мистецтва в місті Івано-Франківську.

Знакові зміни, що відбулись зі зміною культурних парадигм початку 1960-х років, найперше позначились на архітектурі містобудування Івано-Франківська. Відомо, що в основі містобудівних перетворень були розроблені післявоєнні генеральні плани радянської архітектури. Такі проекти мали на меті: змінити так звану хаотичну забудову та вузькі вулички старого Станіслава; досягти гуманізації міста, тобто підвищення забезпеченості житлом; стилістично змінити тектоніку міського простору, що більше пасуватиме для розміщення монументів вождям партії (Гончарик, 2017, с. 249–264).

На тлі сучасної війни українського народу проти російського агресора можна б було вважати недоцільним розгляд питання означеного періоду, коли в монументальному мистецтві були здійснені ідеологічні зміни радянською владою. Проте автором статті здійснена спроба виявити появу функціоналізму в архітектурі Івано-Франківська 1960-х років, який «завдяки своїй раціональності, простоті й легкості» поширився світом та став визначальним у формуванні нової тектоніки споруд (Прищенко, 2019, с. 73).

У забудові 1960–1980-х рр. міста Івано-Франківська простежується архітектоніка – відмова від «мистецтва заради мистецтва» і підпорядкування його виробництву. Дослідниками виведено три корені архітектури функціоналізму: перший походить від США і хмарочосів Френка Ллойда Райта, другий веде до Ле Корбюзьє і Огюста Перре, третій знаходимо в німецькому веркбунді. До появи функціоналізму в Європі призвела низка причин. Однією з них є активне розширення міст. Отже, на перший план виходить практична функціональність, простота та здешевлення виробництва. Деяко подібні процеси відбувались і в Івано-Франківську – місті, чисельність населення якого зростала, а разом з тим зростали потреби у будівництві житла, промислових та суспільно-громадських споруд. Реалізації таких грандіозних задумів у невеличкому містечку сприяло й те, що процеси будівництва стали механізованими, з'явилися нові матеріали для побудови масштабних проектів. Так, з 1950–1960-х років розпочалось приєднання територій прилеглих селищ до міста Івано-Франківська, а протягом 1960–1980-х років тривало будівництво

житлових масивів, змінювалось планування міста відповідно до затвердженого у 1978 році генерального плану, авторами якого були Броніслав Мартин, Ярослав Гуменюк та Ярослав Процак (Гончарик, 2017, с. 253–254).

Реконструкція міста була спрямована і на зміну культурного життя його жителів. Івано-Франківськ був долучений до процесів «наздоганяючої модернізації», що позначились на відкритті у місті фабрик (швейна та меблева). Теорію модернізації початку 1960-х років пояснює Д.В. Архірейський, який розглядає історичний перехід від традиційного суспільства до індустріального, порівнюючи економічний та технічний розвиток західних держав та радянського союзу (Архірейський, 2020, с. 250–256). Отже, очевидно, що саме західна модель розвитку була запозичена радянською владою, але вона не «стала запорукою нормативного, фактично цивілізованого переходу до індустріальної стадії розвитку, як, власне, і передбачила теорія модернізації» (Архірейський, 2020, с. 254). Задля втілення грандіозних планів розбудови міста Івано-Франківська було знищено низку вулиць та будівель, особливу увагу було приділено центральній частині, де передбачалось створити площі та широкі проспекти.

Ідеологія партії була спрямована на нищення духовності, атеїстична програма перетворила сакральні пам'ятки архітектури міста Івано-Франківська на склади або кінотеатри. Зокрема, в Римо-католицькому колегіальному костелі Непорочного Зачаття Діви Марії, святих Андрія і Станіслава (побудований у 1672–1703 рр.) розташовувався склад із зерном, а всі розписи цієї святині були забілені вапном (записано зі слів Віктора Доскалюка, заступника директора Музею мистецтв Прикарпаття). Типовим прикладом плундрування радянською владою сакральних пам'яток є мурований костел у селищі Лисець, що поблизу Івано-Франківська (будівництво якого тривало від 15 вересня 1834 року до 1853 року), який за радянської влади використовувався як військкомат та склад продовольчих продуктів. З 1967 р. у стінах перебудованого храму розмістився кінотеатр (Лисець). Ще одна святиня Івано-Франківська – Покровський кафедральний собор («Вірменська» церква) – з 1971 р. використовувалась як Музей історії релігії та атеїзму (Івано-Франківщина туристична. Покровський

кафедральний собор). І таких прикладів можна навести чимало, адже духовна складова частина життя українського народу базувалась на християнському віровченні, а закриття святинь для відправи богослужінь мало б посприяти швидкому «наверненню» жителів до соціалістичного й атеїстичного мислення. Сакральні споруди, які знаходились на околицях міста Івано-Франківська або в прилеглих до міста селищах, зазнавали нищівних руйнувань: їхню архітектурну тектоніку змінювали, а сакральні твори мистецтва, які облаштовували храми, використовували здебільшого в господарських цілях.

Період нищення сакральної матеріальної культури тривав до 1980-х років. За два десятиліття інтер'єри та екстер'єри сакральних споруд Івано-Франківська втратили свою оригінальну основу, яка була повністю або частково знищена. Відповідно, про будівництво нових святинь не могло бути й мови. На перший план у культурній сфері потрапляють театри та кінотеатри, які б мали повністю відволікти трудящих від духовного розвитку і здійснювати вплив через пропаганду тодішнього кінематографу. З цією метою в Івано-Франківську 1963 р. було відкрито кінотеатр «Космос», який і досі працює. Так, для його побудови було виділено в 1960-х роках територію єврейського кладовища (сьогодні це вулиця Незалежності). Відповідно до плану забудови кладовище було знищене, а надгробки «використовували замість бордюрів, тротуарної плитки і навіть при спорудженні пам'ятника загиблим чекістам, що стояв свого часу на Валах» (Кінотеатр на кістках).

Скласти уявлення про трансформаційні зміни в міському середовищі, що розпочались на початку 1960 років і тривали до 1980-х років, можна по вулицям Незалежності та Галицькій. Перша розпочинається від центру пішохідним проспектом, так званою стометрівкою і завершується переходом в дорогу на Тисменицю. На вулиці Незалежності були розміщені найприкметніші культурні заклади міста Івано-Франківська, а саме Івано-Франківський національний академічний драматичний театр імені Івана Франка (збудований у 1960 р.), поруч з ним готель «Україна» (будівництво тривало з 1967 до 1975 р.), вище по вулиці розміщено кінотеатр «Космос». Вулиця Галицька, на відміну

від вулиці Незалежності, була спроектована як доповнення та розширення міста Івано-Франківська внаслідок приєднання селища Княгинин. Вона починається у центрі і веде в бік Галича. Прикметним є те, що на вулиці Галицькій знаходиться швейна фабрика, відкрита 1956 р.

Варто згадати про ще один важливий архітектурний об'єкт – нове приміщення аеропорту, зведене у 1962 р. на південній околиці міста, в селі Опришівці та повністю перебудоване в 1990 р. Отже, на початку 1960-х років місто розширило свої межі за рахунок приєднання навколишніх територій, де було зведено культурно-громадські архітектурні споруди, значення яких вагомо розвинуло інфраструктуру міста. Окрім функціонального призначення, все архітектурне планування було підпорядковане ідеї функціоналізму, виокремився індивідуальний етнічний підхід до створення так званого гуцульського конструктивізму. Поява регіональних особливостей в архітектурі 1960–1970-х років є «наслідком глибокого переосмислення народної традиційної практики, детального вивчення професійних пошуків щодо створення карпатської архітектури на початку ХХ століття» (Шпільчак, 2010, с. 64).

Цьому сприяло те, що архітектори-проектанти жили та працювали в Івано-Франківську і мали можливість вивчати регіональні особливості гуцульської архітектури. В основі громадських споруд, будівництво яких було розпочато в 1960-х роках, втілено принципи конструктивної, лаконічної геометрії кубоподібних форм. Чітко виражена тенденція до ускладнення від простих прямокутних у плані споруд (готель «Україна», кінотеатр «Космос») до комбінаторики кубоподібних об'ємів тектоніки (Івано-Франківський академічний обласний музично-драматичний театр ім. Івана Франка). Умовно конструктивні рішення щодо пошуку нового стилетворчого напрямку в монументальному мистецтві міста Івано-Франківська можна поділити на європейський взірець функціоналізму та рефлекторні пошуки національної ідентичності гуцульського краю в архітектурі. Наводячи хронологію появи яскравих прикладів гуцульського функціоналізму, відзначимо, що їх проєктують вже з 1970 років. У цьому аспекті цікавою є творчість Дяківа Ярослава Івановича, який, працюючи у «Дніпромісті», спроектував

відомі й сьогодні в Івано-Франківську будівлі «Молочного кафе», центрального переговорного пункту, будинок культури для «Прикарпатлісу». Його творче бачення поєднало конструктивну основу з трансформаціями гуцульських архітектурних елементів. Унікальні проєкти автора складні, зокрема за тектонікою фасаду – виразна ритміка масивних виступаючих вперед частин, руйнування площинної цілності стін, перепади висоти тощо. Зокрема, фасад «Молочного кафе» розчленований на два поверхи – верхній сильно виступає над нижнім, утворюючи простір відкритої галереї. Завершує композицію фасаду доволі стрімкий дах з черепиці, знизу увінчаний масивним рядом трикутоподібних зубців. І така тектонічна форма створена за мотивами гуцульської архітектури. Конструктивні частини фасаду дуже чіткі та розміщуються повздовжньо, членуючи перший та другий поверх віконними сегментами. Слід відзначити, що проєкти Я.І. Дяківа вирізняються авторською стилістикою. У будівлі центрального переговорного пункту Івано-Франківська, архітектором застосовано цікавий прийом, фасадна стіна посередині містить прямокутну нішу, що формує два бічні виступи. Споруда не має чітких кутів, вони зрізані. Саме у такий спосіб фасад переходить у бічну стіну з масивними прямокутними лоджіями другого поверху і відкритою галереєю під ними. Дах має подібну будову, що й в «Молочного кафе».

Відносно до архітектури розвиваються й інші види монументального мистецтва. На початку 1960-х років у скульптурі спостерігається обмеженість творчого вибору. В Івано-Франківську було встановлено пам'ятники вождям партії, обеліски воїнам. Поширилась тенденція до об'єктів воєнної техніки. Скульптура як вид мистецтва визначилася після 1980-х років, тому можна стверджувати про остаточне руйнування ідеологічних принципів у монументальному мистецтві до кінця 1990-х років.

З 1980-х років помітна творчість Петра Прокіпіва та Петра Бочка – Івано-Франківських художників, що прикрашали стіни громадських споруд монументальними сграфіто. Саме після періоду розбудови та перепланувань міста постала потреба в художньому наповненні площинної тектоніки стилізованими сюжетами, які тематично означували б будівлю та надавали б їй особливого колориту, тому сграфіто

в Івано-Франківську у період 1960–1980 років тільки почало входити в систему монументального мистецтва, а перші твори стали з'являтися уже після 1980 року.

Висновки. У контексті розгляду культурних змін початку 1960-х років в місті Івано-Франківську у результаті панування ідеологічних орієнтирів відбулось переосмислення художньої системи монументального мистецтва. Слід зазначити, що архітектура як вид монументального мистецтва в цей період займає провідне місце. Формуються нові підходи до планування міста, виникає синтез стилю функціоналізму з мистецтвом Гуцульщини, який гармонійно означає якісно нові підходи до культурного

становлення суспільної думки. Попри такий розвиток, відбуваються негативні події – руйнування сакральних святинь, які за архітектонікою та функційним призначенням не були сприйняті керівництвом міста. Художня ідентичність місцевих митців утілилась у ще одному виді монументального мистецтва, а саме сграфіто (панно, що прикрашають будівлі). Встановлено, що авторами чисельних сграфіто у місті Івано-Франківську 1980-х років були Петро Прокопів та Петро Боєчко. Усі ці мистецькі трансформації вплинули на культурну видозміну середовища міста. Визначились пріоритетні напрями розвитку, зумовлені історико-політичними, економічними та мистецькими аспектами.

Список використаних джерел:

1. Архірейський, Д.В. (2020). До питання про характер радянської модернізації. *Проблеми політичної історії України*, (15), С. 250–256. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/pphu/article/view/330/262>.
2. Гончарик, Р.П. (2022). Архітектурно-планувальна організація формування розвитку житлової архітектури Івано-Франківська в період 1944–1989 років. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, (64), С. 169–178.
3. Гончарик, Р.П. (2017). Особливості архітектурно-просторових змін Івано-Франківська в радянський період. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування: науково-технічний збірник*. Київ: КНУБА. (47), С. 249–264.
4. Івано-Франківщина туристична. Покровський кафедральний собор («Вірменська» церква). URL: <https://iftourism.com/places/virmenska-cerkva>.
5. Кінотеатр на кістках: 57 років тому в Івано-Франківську відкрився «Космос» (ФОТО, ВІДЕО). URL: <https://pik.net.ua/2020/11/02/kinoteatr-na-kistkah-57-rokiv-tomu-v-ivano-frankivsku-vidkryvsya-kosmos-foto-video/>.
6. Макаренко, Н.Ю. (2018). Соціально-політичні чинники державної етнополітики (другої половини ХХ ст.). *Наукові записки*, (41), С. 104–114.
7. Прищенко, С.В. (2019). Функціоналізм Баухаузу та його вплив на розвиток дизайну і реклами (до 100-річного ювілею). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, (4), С. 71–76.
8. Савойська С.В. (2020). «Мовна політика» як явище і категорія. *Політичне життя*, (2), С. 93–102.
9. Лисець. Костел Успіння Пресвятої Діви Марії (1834–1853). Івано-Франківська обл., Івано-Франківський р-н. URL: <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=alvifif&p=iftslsud&l=u&n=1>.
10. Шпільчак, В.А., Ярема Л.М. (2010). Творчість архітекторів І. Боднарука, І. Гриніва, В. Лукомського в контексті розвитку архітектури Івано-Франківська і Прикарпаття 1960–1970 років. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького*, (1), С. 63–70.

References:

1. Arkhireyskiy, D.V. (2020). Do pytannia pro kharakter radianskoï modernizatsii // Problemy politychnoi istorii Ukrainy [Problems of political history of Ukraine]. Vyp. 15. S. 250–256. [in Ukrainian].
2. Honcharyk, R.P. (2022). Arkhitkturno-planuvalna orhanizatsiia formuvannia rozvytku zhytlovoi arkhitektury Ivano-Frankivska v period 1944–1989 rokiv // Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia [Modern problems of architecture and urban planning]. Vypusk 64. S. 169–178. [in Ukrainian].
3. Honcharyk, R.P. (2017). Osoblyvosti arkhitekturno-prostorovykh zmin Ivano-Frankivska v radianskyi period // Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia: nauково-tekhnichnyi zbirnyk [Modern problems of architecture and urban planning: scientific and technical collection]. Kyiv: KNUBA. Vypusk 47. S. 249–264. [in Ukrainian].
4. Ivano-Frankivshchyna turystychna. Pokrovskyi katedralnyi sobor (“Virmenska” tserkva) [Ivano-Frankivsk tourist region. Pokrovsky Cathedral (“Armenian” Church)]. Retrieved from <https://iftourism.com/places/virmenska-cerkva> [in Ukrainian].
5. Kinoteatr na kistkakh: 57 rokiv tomu v Ivano-Frankivsku vidkryvsia “Kosmos” (FOTO, VIDEO) [A cinema on bones: 57 years ago, “Cosmos” opened in Ivano-Frankivsk (PHOTOS, VIDEO)]. Retrieved from <https://pik.net.ua/2020/11/02/kinoteatr-na-kistkah-57-rokiv-tomu-v-ivano-frankivsku-vidkryvsya-kosmos-foto-video/> [in Ukrainian].

6. Makarenko, N.Yu. (2018). Sotsialno-politychni chynnyky derzhavnoi etnopolytyky (druhoi polovyny KhKh st.) // Naukovi zapysky [Scientific records]. Vypusk 41. S. 104–114. [in Ukrainian].
7. Pryshchenko, S.V. (2019). Funktsionalizm Baukhauzu ta yoho vplyv na rozvytok dyzainu i reklamy (do 100-richnoho yuvileiu) // Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv [Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts]. № 4. S. 71–76. [in Ukrainian].
8. Savoiska, S. V. (2020). “Movna polityka” yak yavyshe i katehoriia // Politychne zhyttia [Political life]. №2. S. 93–102. [in Ukrainian].
9. LYSETs. Kostel Uspinnia Presviatoi Divy Marii (1834–1853). Ivano-Frankivska obl., Ivano-Frankivskiy r-n. [LUSEC. Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary (1834–1853). Ivano-Frankivsk region, Ivano-Frankivsk district.]. Retrieved from <https://rkc.in.ua/index.php?&m=k&f=alvif&p=iftlsud&l=u&n=1> [in Ukrainian].
10. Shpilchak, V.A., Yarema, L.M. (2010). Tvorchist arkhitektora I. Bodnaruka, I. Hryniva, V. Lukomskoho v konteksti rozvytku arkhitektury Ivano-Frankivska i Prykarpattia 1960–1970 rokiv // Naukovo-informatsiyni visnyk ivano-Frankivskoho universytetu imeni Korolia Danyla Halytskoho [Scientific and information bulletin of Ivano-Frankivsk University named after King Danylo Halytskyi]. №1. S. 63–70. [in Ukrainian].